

ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ ГРОМАДЯН І ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У РОЗБУДОВІ ПРОЦЕСУ ЕКО-ДЕМОКРАТІЇ СУСПІЛЬСТВА

© 2017 СЕЛЕЗНЬОВА О. В.

УДК 504.062.2

Селезньова О. В. Особливості участі громадян і громадських організацій у розбудові процесу еко-демократії суспільства

Метою статті є дослідження участі громадян і громадських організацій у процесі становлення еко-демократії в Україні та визначення ролі громадськості в прийнятті урядом державних рішень в екологічній сфері. Проаналізовано основні форми взаємодії громадян і громадських екологічних організацій з чинним урядом і муніципалітетами з питань збереження природних ресурсів, уникнення екологічних техногенних катастроф і покращення загального екологічного стану в країні. Обґрунтовано посилення ролі свідомих громадян і громадських організацій у процесі прийняття державних рішень з екологічних питань і досягнення пріоритетних екологічних цілей. Визначено основні чинники, які негативно впливають на ефективність та знижують результативність природоохоронної діяльності неурядових екологічних організацій. Досліджено особливості розбудови екологічного руху в Україні та основні напрямки підвищення його результативності.

Ключові слова: громадська організація, екологічна політика, громадянин, еко-демократія, громадська ініціатива, екологічний стан, навколишнє середовище.

Бібл.: 12.

Селезньова Олена Віталіївна – кандидат економічних наук, доцент, заступник завідувача кафедри економічної теорії, національної та міжнародної економіки, Класичний приватний університет (вул. Жуковського, 70-б, Запоріжжя, 69002, Україна)

E-mail: elena84ps@rambler.ru

УДК 504.062.2

UDC 504.062.2

Селезнёва Е. В. Особенности участия граждан и общественных организаций в развитии процесса эко-демократии в Украине

Целью статьи является исследование участия граждан и общественных организаций в процессе становления эко-демократии в Украине и определение роли общественности в принятии правительством государственных решений в экологической сфере. Проанализированы основные формы взаимодействия граждан и общественных экологических организаций с действующим правительством и муниципалитетами по вопросам сохранения природных ресурсов, избежания экологических техногенных катастроф и улучшения общего экологического состояния в стране. Обосновано усиление роли сознательных граждан и общественных организаций в процессе принятия государственных решений по экологическим вопросам и достижению приоритетных экологических целей. Определены основные факторы, негативно влияющие на эффективность и снижающие результативность природоохранной деятельности негосударственных экологических организаций. Исследованы особенности развития экологического движения в Украине и основные направления повышения его результативности.

Ключевые слова: общественная организация, экологическая политика, гражданин, эко-демократия, общественная инициатива, экологическое состояние, окружающая среда.

Библ.: 12.

Селезнёва Елена Витальевна – кандидат экономических наук, доцент, заместитель заведующего кафедрой экономической теории, национальной и международной экономики, Классический приватный университет (ул. Жуковского, 70-б, Запорожье, 69002, Украина)

E-mail: elena84ps@rambler.ru

Seleznova O. V. The Characteristics of Participation of Citizens and Public Organizations in the Development of Eco-Democracy Process in Ukraine

The article is aimed at studying the participation of citizens and public organizations in the process of establishing eco-democracy in Ukraine and defining the role of public in governmental decision-making in the ecological sphere. The main forms of interaction between citizens and public ecological organizations with the effective government and municipalities on the issues of preserving natural resources, avoidance of ecological man-made disasters and improvement of the overall ecological situation in the country have been analyzed. The role of conscientious citizens and public organizations in the process of the State decision-making on ecological issues and the achievement of the priority environmental objectives has been substantiated. The main factors that adversely impact the efficiency and reduce the effectiveness of nature protection activities of non-state ecological organizations have been determined. The characteristics of development of the ecological movement in Ukraine and the main directions for improving its effectiveness have been researched.

Keywords: public organization, environmental policy, citizen, eco-democracy, community initiative, ecological status, environment.

Bibl.: 12.

Seleznova Olena V. – PhD (Economics), Associate Professor, Deputy Head of the Department of Economic Theory, National and International Economics, Classic Private University (70-b Zhukovskoho Str., Zaporizhzhia, 69002, Ukraine)

E-mail: elena84ps@rambler.ru

У сучасних складних умовах посилення екологічних проблем відбувається поступове прагнення економічних перетворень й обумовлення необхідності підвищення ефективності державного контролю природокористування на принципах сталого розвитку та забезпечення національної екологічної безпеки.

Однією з головних складових утворення екологоорієнтованого громадянського суспільства в Україні сьогодні виступає діяльність громадських неурядових екологічних організацій, яка спрямована на розв'язання наявних екологічних проблем у країні. Активна позиція громадян, небайдужих до власного місця проживання,

виявляється в здійсненні свідомої діяльності з охорони та відтворення природних ресурсів, збереження навколишнього середовища та примноження природних скарбів. Ефективність вирішення проблем, пов'язаних з ліквідацією та попередженням різноманітних негативних екологічних наслідків, значно посилюється одночасно з усвідомленням відповідальності кожного громадянина за оточуючий його світ. Діяльність громадян і громадських природоохоронних організацій разом з екологічною політикою уряду та муніципалітетами має бути спрямована на збереження природних ресурсів для майбутніх поколінь, попередження екологічних ка-

тастроф, що неодмінно буде сприяти подальшому розвитку України.

Метою статті є дослідження участі громадян і громадських організацій в процесі становлення еко-демократії в Україні та визначення ролі громадськості в прийнятті урядом екологоорієнтованих державних рішень.

Сучасний етап розвитку екологічних важелів регулювання обов'язково повинен відображати прагнення суспільства до реалізації концепції сталого розвитку і має бути орієнтований на координацію природоохоронної діяльності всіх рівнів управління. Сьогодні держава і ряд неурядових організацій створюють певні передумови для активної позиції небайдужих громадян і організацій в процесі пошуку ефективних напрямків розвитку екологічної сфери в Україні.

Конституційно закріплене право й обов'язок кожного громадянина нашої країни охороняти оточуюче середовище дозволяє діяти як одноосібно, так і співпрацювати з іншими, утворюючи організації з метою захисту екологічних інтересів громадян. Громадська організація може складатися з: асоціації незалежних експертів, що консультують уряд чи надають певні рекомендації та пропозиції; групи громадян, які діють опозиційно до урядової діяльності; коаліції представників промисловості, які пропонують уряду погляди своїх підприємств. Відповідно до ст. 21 Закону України «Про охорону навколишнього середовища» громадські природоохоронні організації мають право здійснювати громадську екологічну експертизу, ініціювати проведення референдумів з питань, пов'язаних з охороною та збереженням довкілля, створювати громадські фонди охорони довкілля та інші повноваження [7]. Вони здійснюють просвітницьку, інформаційну та виховну діяльність. Зокрема, просвітницька діяльність здійснюється громадськими природоохоронними організаціями шляхом проведення конкурсів, тематичних уроків зі школярами і студентами та різноманітних заходів екологічного орієнтації [10].

Громадські природоохоронні організації в сучасному світі не тільки здійснюють заходи, пов'язані з екологічною освітою, вихованням і підвищенням екологічної свідомості громадян, вони активно допомагають захищати екологічні права громадян, а також активно долучаються до розробки проектів природоохоронних законів, стратегій та державних цільових екологічних програм.

Сьогодні мають місце всі форми та суб'єкти громадської активності з питань, пов'язаних з екологічною сферою, починаючи від груп з невизначеною структурою до організованих громадських інститутів.

Кількість громадських природоохоронних організацій в Україні становить близько 440 громадських організацій, з них 28 – всеукраїнського рівня. Зокрема, до них належать Всеукраїнська екологічна ліга, Всеукраїнська екологічна громадська організація (ВЕГО) «МАМА-86», Національний екологічний центр України, Міжнародна благодійна організація «Екологія – Право – Людина», Українське товариство охорони птахів, Екологічна група «Печеніги», Екологічна рециклінгова асоціація України та інші [2].

Однією з найбільш відомих екологічних громадських організацій є Всеукраїнська екологічна громадська організація (ВЕГО) «МАМА-86», що на сьогоднішній день є розгалуженою мережею природоохоронних суспільних організацій і об'єднує понад 17 організацій з різних регіонів України. Діяльність ВЕГО «МАМА-86» спрямовується на формування умов для розвитку України. Особлива увага приділяється вирішенню складних проблем захисту оточуючого середовища в умовах ринкової економіки та поступовому зростанню ролі громадян і суспільства в цих екологоорієнтованих процесах. Організація здійснює активну роз'яснювальну діяльність щодо різноманітних екологічних проблемних питань серед населення нашої країни, зокрема жіночих представників. Члени цієї неурядової організації проводять різноманітні екологічно спрямовані заходи з метою поширення інформації, проведення постійних досліджень, беруть активну участь у громадських обговореннях та лобіюють рішення уряду в інтересах громадськості [3].

Головна увага зосереджена на громадській позиції жінок, дітей і молоді, підвищенні значення екологічних громадських організацій та об'єднань з метою неодмінного урахування аспектів довкілля, здоров'я та конституційних прав громадськості при розробці державних екологічних програм і політики.

Дана громадська екологічна організація здійснює активну просвітницьку діяльність суспільних і неурядових організацій як на регіональному та національному, так і на міжнародному рівнях, при цьому практика участі громадськості в процесі прийняття рішень та місцеві ініціативи жінок-лідерок спираються на захист довкілля та охорону здоров'я.

Саме за підтримки цієї організації в червні 2015 р. відбулася зустріч з метою обговорення та написання Громадської оцінки екологічної політики України у 2014 р. Цей захід було проведено в рамках проекту «Розвиток екологічної демократії в Україні», який фінансується ЄС та підтримується значною кількістю громадських екологічних організацій. Цей проект спрямований на поліпшення екологічної політики України за рахунок посилення кваліфікованої участі суспільства в плануванні, реалізації та оцінці природоохоронної діяльності держави. Так, громадська оцінка екологічної політики являє собою документ, який охоплює аналіз різних аспектів екологічної політики, що були впроваджені на території України в тому чи іншому році.

Громадська оцінка природоохоронної діяльності держави є продовженням практики, заснованої в організації ще у 2003 р. і відродженої у 2011 р., яка сьогодні виступає важливим інструментом посилення ролі громадянського суспільства в питаннях оцінки якості та суспільного впливу на формування національної екологічної політики в майбутньому. Саме завдяки моніторингу та оцінці екологічної політики сьогодні неурядові природоохоронні організації мають змогу впливати на ключові природоохоронні рішення як на національному, так і на регіональному рівнях.

У жовтні 2015 р. у Києві відбулося обговорення презентації проекту «Участь громадськості в розробці

екологічної політики, її реалізації, моніторингу та оцінці в Україні», яке проводилося в рамках так званого проекту «ЕКО-демократія», заснованого організацією ВЕГО «МАМА-86». Основна мета наради полягала в аналізі практики застосування Україною різноманітних інструментів та важелів участі громадськості в прийнятті рішень з питань екологічної політики та обговоренні дієвих рекомендацій з їх покращення та адаптації до реалій сьогодення. Це дослідження включало аналіз національного законодавства та теоретико-методичні рекомендації з покращення участі громадськості в процесі реалізації, оцінки, моніторингу та контролю за державною діяльністю у сфері екологічної політики.

Так, за результатами опитування мешканців м. Києва, Тернопільської, Харківської, Сумської, Одеської, Миколаївської, Дніпропетровської, Кіровоградської, Запорізької та Херсонської областей щодо участі громадськості в розробці екологічної політики, її реалізації, моніторингу та оцінки в Україні було встановлено, що абсолютна більшість (71%) опитаних вкрай незадоволені взаємодією державних органів влади та громадськості при прийнятті рішень з екологічних питань [3]. А серед основних проблем участі громадян і громадських організацій у відповідному процесі були визначені проблеми, пов'язані з доступністю інформації; проблеми освіти й обізнаності; проблеми законодавства; проблеми процедур (зокрема, низька прозорість процесу прийняття державних рішень); проблеми комунікації.

Значною є природоохоронна діяльність Всеукраїнської Екологічної Ліги (ВЕЛ), яка займає одну з головних позицій у переліку громадських природоохоронних організацій в Україні. Пріоритетними напрямками діяльності ВЕЛ є саме практична природоохоронна робота, яка полягає у проведенні різноманітних екологічно спрямованих заходів. Так, за підтримки цієї організації щорічно проводяться такі всеукраїнські екологічні акції, як «Посади своє дерево» та «Парк тисячоліть», у рамках яких відбувається примноження фонду зелених насаджень на території нашої держави.

Всеукраїнська Екологічна Ліга значну увагу приділяє екологічній освіті та вихованню. Організація видає науково-популярний журнал «Екологічний вісник» і науково-реферативний журнал «Екологія», а також книги екологічної спрямованості в рамках проекту «Екологічна освіта і виховання». Розвиток екологічної освіти в Україні, набуття певних знань і навичок обов'язково буде сприяти формуванню екологічно свідомого суспільства, тому освітня діяльність ВЕЛ передбачає певну переорієнтацію освіти в напрямі дбайливого ставлення до оточуючого середовища та гармонійного розвитку екологічних процесів.

З метою формування екологічної свідомості серед дітей та молоді ВЕЛ є засновником Всеукраїнської дитячої спілки «Екологічна варта», Національного молодіжного центру «Екологічні ініціативи».

Провідні фахівці ВЕЛ здійснюють перевірки промислових підприємств задля надання різноманітних рекомендацій щодо зменшення негативного промислового навантаження на оточуюче середовище, а також

беруть активну участь у громадській експертизі та громадських слуханнях.

З метою привернення уваги уряду та муніципалітетів до національних і світових екологічних проблем у листопаді 2015 р. у Києві був проведений масштабний загальнонаціональний еко-марш під гаслом «Зміни систему, а не клімат!». Головною метою активістів було звернути увагу на кліматичні зміни, спричинені викидами парникових газів, що відбуваються у всьому світі [4]. На думку небайдужих громадських активістів, скоротити викиди парникових газів можна за умов прийняття законів про енергозбереження, введення європейських норм переробки сміття та шляхом розвитку велоструктури міст України, що дозволить значно покращити існуюче становище в екологічній сфері. Подібні акції сумлінних громадян за підтримки громадських організацій час від часу проходять в різних містах України, акцентуючи увагу на тих чи інших проблемах в екологічній сфері.

Щорічно відбуваються різноманітні екологічні форуми та спеціалізовані виставки. Зокрема, в листопаді 2016 р. у Міжнародному виставковому центрі в Києві за підтримки Міністерства екології та природних ресурсів України була проведена щорічна IV Спеціалізована виставка «Екологія підприємства», головною метою якої було впровадження новітніх природоохоронних науково-технічних досягнень на вітчизняних виробничих підприємствах різних галузей [5].

У рамках цього заходу було проведено Національний форум «Поводження з відходами в Україні: законодавство, економіка, технології», де визначено головні муніципальні та регіональні проблеми поводження з відходами та здійснено екологічний моніторинг забруднення навколишнього середовища [9]. Організаторами форуму виступили Всеукраїнська екологічна ліга, Екологічна рециклінгова асоціація України та інші учасники, які спільно розробили рекомендації для розв'язання проблем поводження з відходами, збереження довкілля, формування нормативно-правової бази із зазначеного питання та проаналізували використання міжнародного досвіду у сфері поводження з небезпечними відходами.

Стало вже гарною традицією проводити щороку Міжнародний бізнес форум GREEN MIND, у рамках якого протягом декількох днів відбуваються різноманітні екологічно спрямовані заходи. Так, у 2016 р. на численних «круглих столах» даного бізнес-форуму були обговорені теми, які стосувалися екологічної якості та безпеки, екологічної модернізації виробництва, питання щодо реформування системи екологічного аудиту та проблеми міжнародного екологічного співробітництва України з іншими країнами [11]. Окреслення сучасних екологічних проблем і пошук шляхів щодо їх вирішення є головною метою подібних заходів.

Різнорманітні екологічно спрямовані фестивалі, ярмарки та квести також проходять за ініціативи громадян та підтримки громадських екологічних організацій. Так, 28 травня 2017 р. на Львівщині в м. Золочів відбувся масштабний міський екофестиваль «Еко Фест 2017» [8], що вчергове привернув увагу до питань, пов'язаних з використанням альтернативних джерел енергії, необ-

хідності сортування сміття та тенденцій розвитку екологічної освіти в Україні.

Промислові підприємства разом із суспільними екологічними організаціями ініціювали проведення в кінці травня 2017 р. у Запоріжжі спеціалізованого міжнародного екологічного форуму «Еко форум-2017», у роботі якого взяли участь представники різних міст України, а також гості з Канади та Франції [1]. Понад 120 вітчизняних і зарубіжних експертів у рамках форуму обговорювали питання, пов'язані з охороною повітряного та водного басейнів, переробкою побутових і промислових відходів, проблемні питання систем контролю та моніторингу стану навколишнього середовища, боротьби з карантинними рослинами, проблеми енергозбереження та енергоефективності. Долучилися до роботи й місцеві промислові гіганти, такі як «Запоріжсталь», «Мотор Січ», «Дніпроспецсталь» і представники малого та середнього бізнесу, які надали результати своєї природоохоронної діяльності у сфері модернізації промислового обладнання та проведення різноманітних природоохоронних заходів, а також пропозиції покращення екологічного стану України.

Так, за результатами голосування експертної спільноти, екологічний проект ПАТ «Запоріжсталь» був визнаний найкращим серед соціальних проектів в Україні. Екологічний ініціативний проект «Спасемо Дніпро разом!» налічує понад 6300 учасників і спрямований на поліпшення екосистеми та стану навколишнього середовища. До результатів спільної діяльності комбінату та суспільних організацій Запоріжжя в межах суспільної екологічної ініціативи «Спасемо Дніпро разом!» протягом 2012–2017 рр. можна віднести такі: 600 саджанців дубу висаджено на о. Хортиця, зібрано більш ніж 96 тонн сміття, випущено 130 тис. риб до р. Дніпро, встановлено 5000 нерестових площ для риби й інші природоохоронні заходи [6]. Ці дії спрямовані на покращення загальної екологічної ситуації та впровадження креативних ідей з охорони навколишнього середовища.

У цілому до основних напрямків взаємодії громадян і громадських організацій з регіональними державними управліннями та муніципалітетами можна віднести можливість громадян брати активну участь у реалізації регіональної екологічної політики, доступність громадянам і громадським екологічним організаціям інформації про стан навколишнього середовища, а також об'єднання зусиль при проведенні екологічних експертиз та розробці й реалізації різноманітних екологічно спрямованих програм і культурно-масових заходів екологічної орієнтації [12].

Проте у своїй діяльності громадські організації нерідко зіштовхуються з певними негативними чинниками, що гальмують та нівелюють результати їх природоохоронної діяльності. Зокрема, до таких чинників сьогодні можна віднести потребу у висококваліфікованих експертах і фахівцях; недовіру влади до діяльності громадських організацій та проблему фінансування. Для підвищення результативності екологічного руху в Україні слід посилювати міжнародне співробітництво

вітчизняних природоохоронних організацій із подібними зарубіжними неурядовими організаціями, особливо у сфері розробки цільових екологічних програм, альтернативних природоохоронних проектів, проведення екологічних експертиз із залученням міжнародних екологічних фахівців та експертів і просвітницької діяльності серед суспільства.

ВИСНОВКИ

Таким чином, сьогодні значно зростає і посилюється роль сумлінних громадян і громадських організацій, які прагнуть не тільки збереження, а й відновлення природних ресурсів нашої країни, сприяючи тим самим покращенню екологічної ситуації в Україні. Існування людини у злагоді з навколишнім середовищем і відновлення довкілля нині мають стати наскрізною національною ідеєю для кожного громадянина, для кожного підприємства та держави в цілому. Громадське управління в екологічній сфері повинно сприяти підвищенню державного, корпоративного та місцевого екологічного управління, досягненню пріоритетних екологічних цілей і, зрештою, гармонізації розвитку суспільства. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. В Запорожье проходит международный экологический форум «Эко форум-2017». URL: <http://mig.com.ua/zaporozhe/item/28172-v-zaporozhe-prokhdit-mezhdunarodnyj-ekologicheskij-forum-eko-forum-2017>
2. Громадські природоохоронні організації. URL: <http://cd.greenpack.in.ua/gromadski-prirodoohoronni-organizatsii/>
3. Еко-демократії бути! URL: <http://mama-86.org.ua/index.php/ru/ecologization/eointegration-news/737-2015-10-29-18-51-18.html>
4. Екологічний форум України. Як пройшов еко-марш у Києві. URL: <http://ecoforum.com.ua/ecology-articles/56-eko-marsh-u-kyevi.html>
5. Экологический форум Украины. IV Специализированная выставка «Экология предприятия». URL: <http://ecoforum.com.ua/ecology-articles/58-vystavka-ekologii-a-predpriiia.html>
6. Экологический проект комбината «Запорожсталь» «Спасем Днепр вместе!» признан лучшим в Украине среди социальных проектов. URL: <https://www.061.ua/article/1659511>
7. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.91 р. № 1264-XXII (у ред. від 04.06.2017 р.), ст. 21. URL: http://kodeksy.com.ua/pro_ohoronu_navkolishn_ogo_prirodnogo_seredoviwa/statja-21.htm
8. Львівщина запрошує на «Еко Фест 2017». URL: <http://www.menr.gov.ua/press-center/news/135-news13/6172-lvivshchyna-zaproshuie-na-eko-fest-2017>
9. Національний форум «Поводження з відходами в Україні: законодавство, економіка, технології». URL: <http://www.vidhody.org.ua/>
10. Управління екології та природних ресурсів Миколаївської облдержадміністрації. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Миколаївській області за 2014 рік. URL: http://ducomk.gov.ua/main.php?act=nac_dop
11. Форум 2016. V Міжнародний форум для сталого розвитку «GREENMIND». URL: <http://www.greenmind.com.ua/ru/oforum/green-mind-2016.html>
12. Шевчук В. Я., Саталкін Ю. М., Білявський Г. О. Екологічне управління. Київ: Либідь, 2004. 430 с.

REFERENCES

"Eko-demokratii buty!" [Eco-democracy!]. <http://mama-86.org.ua/index.php/ru/ecologization/eointegration-news/737-2015-10-29-18-51-18.html>

"Ekolohichniy forum Ukrainy. Yak proishov eko-marsh u Kyievi" [Environmental forum of Ukraine. How was eco-friendly March in Kiev]. <http://ecoforum.com.ua/ecology-articles/56-eko-marsh-u-kyevi.html>

"Ekologicheskyy forum Ukrainy. IV Spetsializirovannaya vystavka «Ekologiya predpriyatiya»" [Environmental forum of Ukraine. IV Specialized exhibition "Ecology of enterprise"]. <http://ecoforum.com.ua/ecology-articles/58-vystavka-ekologiya-predpriyatiia.html>

"Ekologicheskyy proekt kombinata «Zaporozhstal» «Spasem Dnepr vmeste!» priznan luchshim v Ukraine sredi sotsialnykh proektov" [Environmental project of the plant "Zaporizhstal" "save the Dnieper together!" was the best in Ukraine among social projects]. <https://www.061.ua/article/1659511>

"Forum 2016. V Mizhnarodnyi forum dlia staloho rozvytku «GREENMIND»" [Forum 2016. V international forum for sustainable development "GREENMIND"]. <http://www.greenmind.com.ua/ru/o-forume/green-mind-2016.html>

"Hromadski pryrodokhoronni orhanizatsii" [Environmental NGOs]. <http://cd.greenpack.in.ua/gromadski-pryrodokhoronni-organizatsi/>

[Legal Act of Ukraine] (1991). http://kodeksy.com.ua/pro_ohoronu_navkolishn_ogo_prirodnogo_seredoviwa/statja-21.htm

"Lvivshchyna zaprosuie na «Eko Fest 2017»" [Lviv invites you to the "ECO fest 2017"]. <http://www.menr.gov.ua/press-center/news/135-news13/6172-lvivshchyna-zaprosuie-na-eko-fest-2017>

"Natsionalnyi forum «Povodzhennia z vidkhodamy v Ukraini: zakonodavstvo, ekonomika, tekhnolohii»" [The national forum "waste management in Ukraine: legislation, economy, technologies"]. <http://www.vidhody.org.ua/>

Shevchuk, V. Ya., Satalkin, Yu. M., and Biliavskiy, H. O. *Ekolohichne upravlinnia* [Environmental management]. Kyiv: Lybid, 2004.

"Upravlinnia ekolohii ta pryrodnykh resursiv Mykolaivskoi oblderzhadministratsii. Rehionalna dopovid pro stan navkolyshnyoho pryrodnoho seredovyshcha v Mykolaivskii oblasti za 2014 rik" [Department of ecology and natural resources of the Nikolaev regional state administration. Regional report on the state of the environment in the Nikolaev area for 2014]. http://duecomk.gov.ua/main.php?act=nac_dop

"V Zaporozhe prokhodit mezhdunarodnyy ekologicheskyy forum «Eko forum-2017»" [In Zaporozhye held the international ecological forum "Eco forum-2017"]. <http://mig.com.ua/zaporozhe/item/28172-v-zaporozhe-prokhodit-mezhdunarodnyj-ekologicheskij-forum-eko-forum-2017>